

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆԸ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա-Ի ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ*

Վեհափառ Տեր,

Հարգարժան ներկաներ,

Գարեգին Ա-ին նվիրված մեր խոսքը կցանկանայինք սկսել հեղինակալ զուգահեռով.

Երջանկահիշարակ Վազգեն Ա-ն ասում էր. «Աստված որոնելու ճանապարհին ես գտա Սուրբ Էջմիածինը և խոնարհվեցի ճակատագրի առջև»:

Ս. Էջմիածին բերող այս ճանապարհը առավել փրկական ու բարդ եղավ Գարեգին Ա-ի համար՝ իր արքայացումը գտնելով նաև նրա սրբազորություններում և հրապարակային խոսքում, որն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրվելուց հետո հանգեց շարունակական ընդգծմանը այն գաղափարի, որ աշխարհասփյուռ հայության հետագա հայադրոշմ ընթացքը անպարկերացների է առանց իր հոգևոր միասնական կենտրոնի շուրջը համախմբվածության:

Հայոց Եկեղեցու գաղափարը երջանկահիշարակ Հայրապետը խորացրեց Էջմիածնի հավաքական կերպարում, հոգևոր խոսքի փարբեր ժանրերում կոնդակ, օրհնության գիր, քարոզ, ելույթներ ու դասախոսություններ, այդ կերպարը ամեն անգամ լավագույնս արտահայտելով նորովի անդրադարձումներով, որոնց առաջին և ամենաբնորոշ օրինակը հայրապետական ընտրությունից հետո տրված Հայրապետական Անդրանիկ կոնդակն էր:

Այս կոնդակները, որոնք նաև ուղենշային ծրագրեր են հայրապետական սկսվող գործունեության, սովորաբար տրվում են, այսինքն՝ գրվում և հռչակվում կաթողիկոսական ընտրությանը հաջորդող մոտակա ազգային-եկեղեցական նշանակալից տոներից մեկին:

Խորհրդանշական է, որ Գարեգին Ա-ը, ընտրվելով ապրիլի 4-ին, իր անդրանիկ կոնդակը տվեց հունիսի 18-ին՝ Սուրբ Էջմիածնի տոնին: Ինչպես ինքն է գրում՝ «Իմաստալից զուգորդությամբ՝ ընտրեցինք այս փոքր իբրեւ առիթ եւ թուական մեր Հայրապետական Անդրանիկ կոնդակին: Այս օրը Կաթողիկէ Սուրբ Էջմիածնի հիմնադրման հրաշագան դրուագին վերակենդանացման պահն է ողջ հայութեան գիտակցութեան եւ կեանքին մէջ»¹:

Կոնդակը հոգևոր գրականության ամենակայուն կանոնական ժանրն է՝ իր առա-

* Կարդացվել է ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայում Գարեգին Առաջինի 70-ամյակին նվիրված գիտական նստաշրջանում:

¹ «Էջմիածին», 1995 թ., Զ - Է, էջ 5:

վել ավանդական գրական բանաձևերով ու արտահայտություններով, սակայն որոնցում գեղարվեստորեն նորովի են վերամեկնաբանվում ավանդական փարբեր հասկացություններ:

Ջանի որ Գարեգին Ա-ի կոնդակը փրված էր Էջմիածնի փոսի առթիվ, իսկ Մայր Տաճարը հիմնվել է Գրիգոր Լուսավորչի փեսիլում հայտնված գծագրման հիման վրա, ինչպես Ագաթանգեղոսի պարմության մեջ է ասվում՝ «Եւ լոյսն հոսեալ վերուստ ի վայր մինչև յերկիր հասանէր»², ուստի Էջմիածնին փրված բնորոշումներում գերիշխում է լույսի գաղափարը:

Հայոց լեզվում **լուսանկար** բառն իսկ ժամանակին եղել է Էջմիածնին փրված բնորոշումը և նշանակել է **լույսով նկարված**, այսինքն՝ փեսիլքում լույսով գծագրված փաճար, և հետո՝ վերջին հարյուրամյակում է, որ այն սկսվել է գործածվել այսօրվա իմաստով:

Գարեգին Ա-ը ևս կոնդակը խարսխել է լույսի այս գաղափարի վրա և Հայոց Հայրապետական Աթոռի առաքելախաւսարար լինելն ու Միածնի իջմամբ լուսեղեն գծագրվելն արտահայտել ավանդական այդ պարկերի հետևյալ նորովի ներկայացմամբ. «Հասարարեալ ի վերայ հիմանց սրբոց Առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի, լուսաձեւ կերպաւորեալ երկնականար փեսիլամբն Հօրն մերոյ հաւաքոյ՝ Սըրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի»³:

Անդրանիկ և ընդհանրապես նշանակալից կոնդակներում Հայոց Հայրապետները ողջույնի իրենց խոսքից առաջ թվարկում էին Հայրապետական Աթոռի ավանդական նվիրական հասկացությունները և սրբությունները՝ դրանով շեշտելով, որ իրենց օրհնության գործությունը խարսխված է այս հասկացությունների և ոչ թե միայն իրենց անհատական խոսքի վրա:

Նույն կերպ Գարեգին Ա-ն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հանգամանքով գրած Անդրանիկ կոնդակում, հավաքականորեն դիմելով հայ ժողովրդին, ասում է. «Եւ առաջին իսկ վայրկեանէն կ'ուզենք, որ գիտնաս, որ Մեր փկար անձէն չի բխիր ողջոյնի այս խօսքը, որ կը փոխանցուի քեզի Անդրանիկ կոնդակի այս բառերէն: Ան կու գայ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի ամենայաղթ եւ անյաղթելի հաւաքքէն, որուն խորացեալ եւ մարմնացեալ անունն է ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ և մականունը՝ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ»:

Ընդհանուր քրիստոնեական գրականության մեջ հաճախ է շեշտվել այն միտքը, որ Աստուծո Որդին երկիր իջալ, որ մարդը երկինք բարձրանա: Մեր եկեղեցական մարենագրությունում էլ ասվում է, որ Միածնի իջմամբ և Մայր Տաճարի վեր բարձրացմամբ երկինքն ու երկիրը իրար հանդիպեցին, միախառնվեցին: Անդրանիկ այս կոնդակում շարունակելով իր խոսքը խարսխել Էջմիածնի նվիրականության վրա, երկրնքի ու երկրի այս միախառնման մասին գրում է. «Այս խօսքը կու գայ ձեզի սրբաճաճանչ այն վայրէն, ուր մեր Տիրոջ՝ Յիսուս Զրիստոսի շնորհաձիր եւ հրաշագործ

² Ագաթանգեղոս, Հայոց պարմություն, Երևան, 1983 թ., էջ 414:

³ «Էջմիածին», 1995 թ., Զ-Է, էջ 5:

ձեռքը ոսկի ուռնակով բախեց եւ օրհնեց Հայոց հողը, ուր երկնքի ու երկրի սուրբ համբոյրը դրոշմուեցաւ որպէս հիմնախարիսխը սուրբ եկեղեցւոյ գոյաւման իբրեւ սեւիական եկեղեցին Հայաստան աշխարհիս, հայրենի պետութեան եւ հայկազեան ազգիս»:

Մեկ այլ առիթով էլ եկեղեցու բեմից դիմելով ժողովրդին՝ ասում է. «Գիտեք, ինչ կնշանակի ինձ համար Էջմիածին. Աստուծո համբույրը մեր հողին»⁴:

Ժողովրդական հավատքով Լուսավորչի Կրօնի հետ անխզելիորեն կապված է Լուսավորչի կանթեղը, որում, համաձայն ավանդության, անմար կերպով սրբի արցունքներն են վառվում յուրի Կրօնի: Քանի որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսները հաջորդներն են Լուսավորչի գահի, ուստի, դիմելով յուր-արցունքի այս պատկերին, Անդրանիկ կոնդակում Հայոց Հայրապետների գործունեության համար ասում է, որ նրանք «պիւ եւ գիշեր իրենց կեանքը վերածեցին իւր-արցունքի Լուսավորչի կանթեղին լոյսը անմար եւ մշտադառն ու շողարձակ պահելու համար հայ ժողովուրդի կեանքի ճանապարհներուն որպէս ճրագ ուղեցոյց»:

Անդրանիկ կոնդակից հետո նորընդիմ Հայրապետների երկրորդ նշանակալից խոսքը լինում է ընտրությանը հաջորդած շրջանի Սուրբ Ծննդյան կամ Սուրբ Հարության Զարիկի անդրանիկ քարոզ-պարգամները: Ս. Ծննդյան իր այս անդրանիկ պարգամը Գարեգին Ա-ը վերնագրել է «Բեթղեհեմի աստղին լոյսը՝ Սուրբ Էջմիածնի պրիսմակէն»⁵:

Այս վերնագրում իսկ շեշտվում է, որ մեր ժողովրդի համար Բեթղեհեմի լոյսը, այսինքն՝ Ավետարանի քարոզությունը փարածվելու է, բեկվելու և անդրադարձվելու է Հայոց եկեղեցու միջոցով կենսորոն ունենալով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը:

Էջմիածինը Վեհափառն անվանում է մայրամուտը, որովհետև ինչպես բեթղեհեմյան աստղի լոյսը իջավ Բեթղեհեմի Ծննդյան մատրին և այնտեղից փարածվեց աշխարհով մեկ, այնպես էլ Միածնի իջմամբ նույն լոյսը հայոց աշխարհում նախ իջավ Էջմիածնում և այնտեղից, որպես Հայոց Բեթղեհեմից, փարածվեց մեր ժողովրդի մեջ: Գարեգին Ա-ի բնորոշմամբ՝ «Մեր Հայաստան աշխարհը Վաղարշապատ անունով ճանցցում վայրին մեջ դարձաւ Հայոց Բեթղեհեմը՝ ԷԶՄԻԱԾԻՆ անունով: Այսպէս էր, ուր մեր Հայաստան Հայրը իր լուսաեղեղ Կրօնի մեջ Կրօնազգիս, որ իջաւ ի Հայաստան, որ այսպէս, այդ իջումով իսկ, կերպարանափոխուեցաւ եւ դարձաւ Բեթղեհեմը հայ ժողովուրդի հաւաքը: Սուրբ Էջմիածնով, ամեն մէկ հայու հոգին դարձաւ մատր Ծննդեան Զարիկի ի Հայաստան աշխարհի եւ վասն համայնութեանն ազգիս հայոց»⁶:

Մեկ այլ քարոզում Էջմիածնի՝ որպէս Հայոց Բեթղեհեմ լինելու մասին այսպես է գրում. «Այսպէս, Իջման Սեղանին Զարիկի ձեռքն է դիպել: Սրանից ավելի սուրբ Կրօն է չէմ կարող երևակայել հայ ազգի համար: Աստուծո Ինքը իջավ ու մեր հողի

⁴ «Էջմիածին», 1995 թ., Ե, էջ 22:

⁵ «Էջմիածին», 1996 թ., Ա, էջ 20:

⁶ Նույն տեղում, էջ 23:

վրա այս եկեղեցու՝ Իր ներկայության փնդը ցույց տվեց»⁷:

Վերջին փաստամյակներում և հարկապես վերջին փորհներին շարք է խափվել և գրվել Հայոց Եկեղեցու միասնության, մեր Եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների հարաբերակցության մասին: Կաթողիկոսական ընտրությանը հաջորդած գահակալության ընթացքին տրված քարոզում այդ հարաբերակցությունը Գարեգին Ա-ը ներկայացնում է հետևյալ հստակ բանաձևմամբ. «Մեր Եկեղեցին կը դառնայ ներքնապես առեկի կենսալից և իր գործունեությամբը առեկի բարերար, երբ կը գործէ որպես մէկ Եկեղեցի, ընդ գլխատրութեամբ և հովանատրութեամբ Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Կաթողիկոսութեան, զոր ողջ հայ ժողովուրդը կը դառնի որպես Մայր Աթոռ»⁸:

Նույն այս միտքը գրեթե համանման ձևակերպմամբ գրնում ենք և վերը հիշված Անդրանիկ կոնդակում. «Հարկ ի վերայ մեր կայ, որ Հայ ժողովուրդի պատմական կեանքին մէջ շրջադարձային կարեւորութիւն ունեցող այս օրերուն գործենք որպէս մէկ Եկեղեցի, որովհետեւ ենք մէկ Եկեղեցի, ընդ հոգեւոր վերին գլխատրութեամբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան և ներդաշնակ լծակցութեամբ մեր նուիրապետական Աթոռներուն»:

Այս բանաձևումները, իրեն բնորոշ կերպով հիմնավորելով նաև հոգևոր-գրական ավանդույթով, գահակալության նույն այս առաջին փարում Տիրամոր Վերափոխմանը նվիրված քարոզում և մի շարք այլ դեպքերում հոգևոր առանձնակի մի խորհուրդ է գրնում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությանը տրված **Մայր Աթոռ** բնորոշումով. «Տիպար մօր կերպարը այնպիսի գեղեցիկ պատկերացումով ըմբռնած է հայ ժողովուրդը, որ **ՄԱՅՐ** բառը նկատարած է իր բառարանի գեղեցկագոյն, ընտրելագոյն, ազնուագոյն բառերից մէկը, և զայն առնչած է իր գերազանց արժէքներին: Այսպէս, իր Եկեղեցին կոչած է **ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻ**, իր լեզուն կոչած է **ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ**, իր հայրենիքը կոչած է **ՄԱՅՐ ՎԱՅՐԵՆԻՔ**, իր Սուրբ Աթոռը՝ Էջմիածինը, կոչած է **ՄԱՅՐ ԱՃՈՒ**»⁹:

Գարեգին Ա-ը գրում էր, որ Էջմիածինը և հայրենիքը ոչ միայն կարոտի աղբյուր պետք է լինեն աշխարհասփյուռ հայության համար, այլև մագնիս, որ հայը ոչ միայն կարոտելու է իր հայրենիքը ու հոգևոր կենտրոնը, այլև ձգտելու և ձգվելու է դեպ նրանք:

Այս առումով բնորոշ են Մայր Տաճարում սփյուռքից եկած ուխտավորներին ուղղված հետևյալ խոսքերը. «Դուք ինչպես եկաք, ես չգիտեմ, բայց վա՛յ ձեզի, հազար անգամ վա՛յ ձեզի, եթե երթաք՝ ինչպես որ եկաք: Չեք կարող վերադառնալ այնպես, ինչպես էիք գալուց առաջ: Մագնիսով բռնվեցիք: Այդ մագնիսը Սուրբ Էջմիածինն է, Հայաստանի հողն է, այդ հողին վրա մեր հավաքքին վկայություններն են»¹⁰:

⁷ «Էջմիածին», 1996 թ., Ժ-ԺԱ, էջ 27:

⁸ «Էջմիածին», 1995 թ., Դ, էջ 74:

⁹ «Էջմիածին», 1995 թ., Ը-Թ, էջ 8:

¹⁰ «Էջմիածին», 1998 թ., Ը-Թ, էջ 100:

Էջմիածնի ու նրա հոգևոր դերն ու կարևորությունը մեր ժողովրդի կյանքում շեշտելու համար Գարեգին Ա-ը երբեմն դիմում էր այնպիսի արտահայտչամիջոցների ու համեմատությունների, որոնք ոչ միայն անհարիր էին ավանդական մտածողությանը, այլև մեր իսկ ընդունված ըմբռնումներին:

Այսպես, օրինակ, Թբիլիսիի Հավլաբարի եկեղեցում հայ մարդկանց հոգիները մեր ազգային-հոգևոր արժեքների առջև միշտ բաց և մաքուր պահելու Էջմիածնի առաքելությունը շեշտելով, ասում է. «Եղբայրներ ու քույրեր, եթե եկեղեցու սա ջահը միշտ առանց սրբելու մնա, կփռոշոփի: Ես եկել եմ Սուրբ Էջմիածնի ավելով՝ ձեր հոգիների միջի փռոշին սրբելու»¹¹:

Հայության աշխարհասփյուռ փարածվելուն զուգընթաց, Մայր հողում ի դեմս Էջմիածնի, կենտրոնաձիգ ազգային հոգևոր կենտրոն ունենալու ձգտմամբ հայ մարտնադրությունում այն միտքն էր շեշտվում, որ Էջմիածինը արեգակն է, իսկ այնտեղ օրհնվող և աշխարհում փարածվող Սրբալույս Մյուռնը՝ նրա ճառագայթները, որոնք իրենց նյութական քարեղեն արտահայտությունն էին գտնում հայկական գաղթավայրերում կառուցված եկեղեցիներում: Այս պարկերին ևս քանիցս անդրադարձել է Գարեգին Ա-ը և բնականաբար հենց Սփյուռքի եկեղեցիներում: Այսպես, 1997 թ. Վիեննայի Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցում փրկված քարոզում ասում է. «Աշխարհում չկա մեկ հայ եկեղեցի, որի մեջ Էջմիածինը ներկա չլինի: Էջմիածինը արևն է, և մեր եկեղեցիները՝ ճառագայթները: Աշխարհի չորս ծագերում գտնվող մեր եկեղեցիները արևից ճառագայթված շառավիղներ են և արևի լույսը ունեն իրենց մեջ»¹²:

Համանման ձևով Օդեսայի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ նորակառույց եկեղեցու օծման ժամանակ, 1995 թ., ասում է. «Այսօր դուք Էջմիածնի մի փոքրիկ կայծ եք այսփետր վառում այս եկեղեցիով»¹³:

Նույն նպատակամղվածությամբ հայրենիքում այս պարկերին անդրադառնում է սփյուռքի հայությանը դիմելիս: Այսպես, 1998 թ. օգոստոսին Մայր Աթոռում, դիմելով փարբեր երկրներից եկած սփյուռքահայ ուխտավորներին, ասում է. «Այնտեղ, ուր մի նոր հայ եկեղեցի է կառուցվում, այնտեղ Սուրբ Էջմիածնի լույսից մի կաթիլ է ցողում Մայր Աթոռից, մեր ծննդավայրից մի նոր լույս է ծագում, ինչ ուրիշ անուն էլ որ ունենա այդ եկեղեցին՝ Սուրբ Հակոբ, Սուրբ Գևորգ կամ Սուրբ Հովհաննես, այնպեղ Լուսավորիչն է իր փեսիլթովը ապրում և Էջմիածինն է իր ժողովրդի հոգու մեջ փաճար դառնում Աստուծո կենդանի»¹⁴:

Գարեգին Ա-ի երազանքն էր, որ 1700-ամյակի խորհրդով պայծառակերպվի, այսինքն՝ հոգևոր մի նոր վերածնություն ապրի մեր ժողովուրդը, և Էջմիածինը, իր իսկ բառերով, «դառնա հոսանք, դառնա ջրբույս մեր ժողովուրդին հոգևոր կյանքին մեջ, դառնա առաքելություն, որ խմորե մեր ժողովուրդին կյանքը քրիստոնեական հավաքքի և մեր հայկական Եկեղեցվո գորացումով»¹⁵:

¹¹ «Էջմիածին», 1995 թ., Ը-Թ, էջ 79:

¹² «Էջմիածին», 1997 թ., Զ-Է, էջ 67:

¹³ «Էջմիածին», 1995 թ., Ժ-ԺԲ, էջ 42:

¹⁴ «Էջմիածին», 1998 թ., Ը-Թ, էջ 97-98:

¹⁵ «Էջմիածին», 1997 թ., Բ-Գ, էջ 49: